

## ОДЈЕЦИ ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА У РЕВОЛУЦИОНАРНИМ ПОКРЕТИМА СРБИЈЕ XIX ВЕКА

Многи писци наглашавају утицај *Историје* на цео устанички народ *поједнако*. Или, како је забележено, — „у негдашњој државности, нашили су српски устаници 1804. године политичку и моралну подршку“, при чему су значајну улогу имали попови и калуђери. Наиме, обнављањем црква и манастира, пре и за време устанка, народна и црквена традиција су се „испреплетале васкрсавајући удружене средњевековне успомене“. Као доказ за ово „удруживање“ наводе се подаци: „устанички Совјет наступа 1806. године у улози легитимног наследника средњевековне државе“. Заседа у Смедереву „граду деспода и царева“, а у његовим просторијама „налазе се слике цара Душана“. — „Грбови и заставе устаника представљају симболе Немањићке државе“. Исто тако, под окриљем *Историје*, и Карађорђе се назива „великим вождом и господарем“. Његово име бележи се у обновљеним манастирима „као име владара“. Аустројски маршал Сипшен извештава о „намерама Срба да обнове Душаново царство“, чије границе, наводно, тражи, 1808. године и „устаничко руководство“.(1)

Ову врсту *историцизма*, један од историчара назива „револуционарним“. Пошто је „никао у процесу националноослободилачких покрета и револуција“ — „у прошлости се тражила подршка и средство легализације промена извршених револуционарним путем“. Историцизам је имао, наводно, и „заштитну улогу“, тј. неку врсту „одбране“ од завојевачких тежњи и других држава, осим Турске, у односу на Србију. Другим речима, „саображен потребама *новог друштва*, историцизам служи за потврду националних права тога *новог друштва*, права тумачених у модерном смислу“.(2)

Неоспорно, везивањем устаника за Немањиће, *успостављао се континуитет српске државности* преко вишевековног ропства под Турцима, виђен, осим у наведеном, и у *преливању устаничке борбе и преко граница пашалука*, у којима су се стекле неопходности и за покретање устанка. Али, с друге стране, пренаглашавањем улоге историцизма запостав-

(1) Вук Винавер, *Историјска традиција у првом српском устанку*, „Историјски гласник“, 1-2, Београд, 1954, стр. 117.

(2) Димитрије Борбенић, *Улога историцизма у формирању Балканских држава XIX века*, „Зборник филозофског факултета“, књ. X-1, Београд 1968, стр. 309.

љао се класни, феудални карактер средњовековне државе. Зато се може поставити питање, не само у одјеку традиције, већ и о томе коме је, од наведених друштвених група, историцизам више користио, уз своју, несумњиво позитивну улогу у ослободилачкој борби? Односно, да ли су и сељаштву негдашња феудална држава — или „средњовековне успомене“ — послужили као „инспирација“, односно, „идеолошко-политичка основа“ у борби против турског феудализма? Или и нешто друго, нека друга традиција.

Не поричући улогу „мита о царевини“ — на крају, народ је изменио и Краљевића Марка и Вука Бранковића, из потребе за сопственом, идентификацијом кроз свога јунака, или из потребе оправдања за пораз кроз „издајника“, иако ни један од њих није имао улогу у историји које им је наменио. Одговоре на ова питања могу дати токови успостављања националне власти на ослобођеној устаничкој територији.

\*

Познати унутрашњи сукоби између разних група становништва, заштравали су се у неколико праваца: Караборбе и његове присталице међу стрешинама, носиоци су државног централизма, локалне вође устанка (војводе) покрајинског сепаратизма, а остали део народа патријархалног демократизма. Све ове државне концепције имале су корена и у традицији, без обзира на заједничку оријентацију ка новом и националном. Централизам, с Караборбем на челу, носио је у себи заснивање монархије. Војводски сепаратизам ослањао се, у борби против Караборбевог апсолутизма, на локалну, нахијску поделу пашалука од пре устанка и на личне ратне заслуге војвода да би „сваки у својем округу постали деспоти“. — Народни демократизам бранио је традиционалну кнежинску и сеоску самоуправу из „турског времена“.

Полазећи од наведених чињеница може се претпоставити да је народу, тј. сељаштву, традиција Немањића, могла послужити једино као додатни подстицај, и то само у борби против Турске и за националну независност. У својим концепцијама о новој државности држао се поменте ближе традиционалности, залажући се за изборност и контролу рада свих органа власти, од врховних до сеоских.

Ове народне традиције сви су се држали на почетку устанка. Сам Караборбе изабран је за вођу устанка на скупштини најугледнијих представника народа. И у првим устаничким захтевима према Порти предвиђала се, за Србију, изборност и врховног кнеза. Или, како је наведено, — „по опшће народским согласијем да изберемо једнога од наших поглавитих људи који ће всем нам командат бити...“ (Подвукла Р. I.) (3)

Са развојем устанка, и проширивањем слободне територије, руководство устанка напушта наслеђену праксу изборности старешина. Да би учврстило стечене позиције — војне, економске и политичке — намеће се народу као нова владајућа класа, са одговарајућим карактером органа власти, откривајући тиме и класну садржину устанка. У даљем развоју српске државности све новине произилазиће из ових устаничких ос-

(3) Стојан Новаковић, *Турско царство пред први српски устанак*, Београд 1906, стр. 39.

нова, што се показало и после другог устанка. *Самоуправа у кнежевинама и селима дефинитивно се укида*. Од устанка па надаље, органи власти постављаће се „декретима” и „указима”. — Као „модел” за ове новине послужиле пракса — уз помоћ, добрим делом, и војвођанских Срба — оних држава чији су се интереси укрштали и суклобљавали у Србији: Аустрије, Русије и све више Француске. У начину „управљања” народом најзначајнију улогу имаће Турска, као најближе и вишевековно искуство. Тврђења да су се старе и нове стерешине већ у току устанка „овезириле” живеће врло дуго после устанка у свести народа. И све то под окривљем *Историје*. Четрдесет година од устанка (1844), у *Начертанију* Илије Гарашанина, нагласиће се да „српска држава која је већ срећно почела, има свој основ и тврди темељ у српском царству XIII и XIV века и богатој и славној српској историји”. Олигархија уставобранитеља изграђиваће најсуровији „апарат принуде” уз ове „историјске основе” на челу са Гарашанином.

Унутрашњи сукоби између Караборђа и војвода, између старешина, узев у целини, и народа, као што је познато, донеће победу првој концепцији о државном уређењу устаничке Србије. Успостављен је централизам од скупштине преко Совјета до свих локалних органа власти на основу „уставних аката”. Томе су припомогли и неки *војвођански Срби*. У сачуваном препису говора Ивана Југовића, одржаном у Совјету (24. фебруара 1810. године), каже се, поред осталог: „Овај високи суд или Совјет сам собом нигде нема власти никакве... сва је власт у Верховном старешини, био он цар, краљ или кнез, а суд велики или Совјет је његова рука која све дела, но он влада с њом”. Поводом овог говора изнето је мишљење да, „по својој суштини, представља идеолошку подлогу изградње нове власти у Србији, са јасно израженим централистичким, монархо-апсолутистичким тенденцијама, који је несумњиво послужило Караборђу као теоретски ослонац, уколико израз није претеран, у његовом нешто каснијем разрачунавању са својим противницима војводама...”<sup>(4)</sup> — Међутим, било је тада и супротних настојања. По неупотребљеном концепту беседе Боже Грујевића, састављен уз пројект о Совјету, требало је да у Србији буде остварено буржоаско начело француске револуције да је „закон први господар и судија у вилајету” и да су сви Срби, без обзира на звање и занимање — „пред законом једнаки”.

Као што је познато, успостављање националне власти завршено је 1811. године. *Велика војводства*, са подлогом, по називу, исто гако у историји Немањића, разбијена су на мања. На њихово чело *постављене су „мале војводе”*, без ратне славе и угледа у народу. Совјет је реорганизиран оснивањем попечитељства по „ресорима”, уз ангажовање војвођанских Срба и у овом случају. Уведена је и *нова локална подела* ослобођење земље на магистрате и срезове по аустријском узору. И, пошто су војводе, опозиционари „новом поретку”, протерани из земље, *угашене су њихове сепаратистичко-губернијске државне концепције*, чак и подржаване и од представника царске Русије. Остале старешине „заклеле су се на верност Караборђу, уз наредбу да ће „сваки онај који закљеству

<sup>(4)</sup> *Грађа за историју првог српског устанка*, у редакцији Радослава Перовића, Библиотека Историјског друштва НР Србије. Београд 1954.

прекрши бити лишен старешинства”.(5) Тако су ударени темељи ауто-кратско-апсолутистичкој владавини српских владара, која ће трајати, са мањим прекидима, више од једног века.

Али тиме, у свести и тежњама народа, није уништена и концепција о демократском државном уређењу. Народ није без отпора прихватио нову организацију националне власти као „апарат принуде”. Навикаван вековима, кроз генерације, да се супротставља сили, коју је представљала државна власт, бранио је доследно антифеудалну устаничку оријентацију и самоуправну предустаничку традицију. Побуне и хајдучије потресале су већ устаничку Србију уз истовремено настављање рата против Турске. У Карађорђевом Делеводном протоколу има о томе више података. Поред осталог, забележена је и наредба „кнезовима и кметовима” — „да се постарају умирити и утишати учињену ребелију, ако ли најпосле увиде да се они ребелијашци оканити и умирити неће, и ако пођу да се бију, а они са војском да их окруже... и да их побију”.(6) У Протоколу шабачког магистрата, од 1808. до 1812. године, за хајдучију се „налаже”, истим органима власти, да — „одсада, ако би кои од хајдука отишао... нити ће се на веру звати, него оно село оће пропасти и сеоски кметови. А онај кои одврља тераће се док се из ове земље неистера”.(7)

У побунама сељака против нове власти учествовале су и неке старешине — уколико их нису и сами покретали — највише сеоски кметови, традиционално „угледни људи” под Турцима, а сада деградирани у својим позицијама. У једном иностраном извештају наводи се, поред осталог, да „ако се размотри размирица међу старешинама, нерасположење, завист и неповерење међу њима самима могу да настану немири, раздори, и из њих убрзо и крвави призори”.(8)

Из тих „призора”, и уз ратне успехе устаника, рабала се српска нација и њој одговарајућа буржоаска држава, као битне новине првог устанка. У основи, настајала је нова друштвено-економска формација. Сељаштво је и бунама („ребелијама”), свесно или несвесно, утирало путеве развоја капитализма и грабанског друштва. На то указују и њима постављени материјални захтеви: заштита приватне својине, главна тековина устанка, укидање кулука („кулук кнезовом преко више” — „јер бо обор гради беглучки, не плаћа, свињац гради не плаћа, кукүруз вуче не плаћа”), забрана монопола у трговини („да кнезови трговати не могу”), и друго. Али, и кроз такве захтеве провлачила се и традиција. У Баковој буну (1825.) њени „одједи” су очевидни. На Тополској скупштини народних представника, из свих крајева Србије („сва сиротиња од 12 нахија”), тражило се да „кога народ хоће тај да буде народни старешина”! — Или, — „да се више не сече без своје кнежине и све скупштине и од својега среза и од својега кнеза да искате...” („... то све нас у луг отера јербо је страшна рана осечена глава”).(9)

(5) Вук Караџић, *Историјски и етнографски списи*. Грађа за српску историју, Београд, 1898, стр. 103.

(6) *Делеводни протокол Кара-Ђорђа Петровића*, Београд, 1848, стр. 213.

(7) Протокол Шабачког магистрата 1808-1812, гл. Суд, 2. одељење, Београд, 1868.

(8) А. Ивић, *Документи из Бечких архива*, Грађа из Земунског архива, књ. II, стр. 65.

(9) Др Мирослав Борђевић, *Бакова buna*, Београд, 1953, стр. 122-123.

Према томе, — „сва сиротиња“ у Србији и даље је видела обезбеђење својих интереса у демократизацији унутрашње управе на бази традиционалне самоуправе, у изборности и контроли рада органа власти, као средства одбране од терора, отимачине, убистава „за ситницу“, профеудалне експлоатације гећ у току устанка.

С друге стране, и руководство устанка, доцније врхови државне управе, усмеравали су развој Србије у истом правцу, буржоаско-капиталистичком. Разлике су се јављале, између једних и других (владајућих и „сиротиње“) — и око њих ће се и сукобљавати — у *коришћењу средстава* при остваривању истих циљева. Док је један део друштва тежио демократизму, ослањајући се и на самоуправну традицију, како је речено — али не дирајући у основе капитализма, *приватну својину*, и проширујући је према могућностима, ови други ће се обогатити, потврђивати као владајућа класа и држати на власти, уз помоћ „апарата принуде“ и феудалних средстава у сузбијању отпора: „кврга“, „јама“, „мртве шибе“, расељавања побуњених села, одузимања имовине бунтовницима. И у овом случају се показало да — „буржоазии која се тек почиње подизати потребна је државна власт“, да би народ „сатерала у границе повољне по шићарење“. (Маркс). — У Србији су и буне коришћене за учвршћивање и проширивање те власти. У поменутој Баковој буди „сиротиња“ није остварила ни један од својих циљева, али је кнез Милош Обреновић увео „стајаћу војску“ за угушивање „бунтова“, пошто је народна војска — увек спремна да се супротставља Турцима — у овом случају „отказала . . .“ — Да би се обезбедио од сличних „појава“ убудуће, кнез је наредио да се „момци“ за ову војску — као и за „књажеву гарду“ — одабирају из „бољих“ и „задружних кућа“, из чијих ће се редова постављати и „први чиновници“. (10) Тако је ударен *основ бирократије* у Србији, главном *класном ослонцу* будућој олигархијској и аутократској владавини.

Међутим, и по угушивању буна, народ ће ићи за својим тежњама. Искористиће извесну малу позицију, која ће омогућити да и „легалним путем“ намеће своју концепцију „о управљању“. Наиме, после ове буне уведена је пракса да „Општенородним скупштинама“ — *тековини првог устанка* — присуствују, поред органа власти, и „народни депутати“. Мада их је „одабирала“ полиција и после хатишерифа о аутономији Србије, (1830, 1833.), а да би се што више учврстио положај врховног кнеза и „народном подршком“, полиција није могла обезбедити жељену „послушност“ депутата у сваком поједином случају. Макар и у дужим временским раздобљима депутати ће подривати диктатуру владара приближавајући Србију парламентарној владавини. Једна од буна („Милетина“, 1835.) јасно ће указати којим путем иде политички развој Аутономне Кнежевине. Истицањем начела борбе за уставност („конституцију“), обезбедиће се вођама ове буне историјско име „уставобранитеља“. Идеја није нова. Већ у првом устанку „уставним актима“ успостављена је апсолутна монархија уз сагласност „старешинске скупштине“. У овој буну концепција уставности се проширује захтевима за *ограничење* неограничене кнежеве власти, као и за *гарантовање неприкосновености приватне својине и личности*. Кнез Милош је био принуђен да донесе Устав исте године којим се, уз помоћ вој-

(10) Архив Србије, *Кнежева канцеларија*, XXV, бр. 30, Расписи и објаве.

вођанских Срба, ови захтеви и формулишу. Дотле традиционална народна скупштина постаје сталан орган власти, а загарантована су и „права Србима“. Као што се види, унет је *нов елемент*, са стране, једва запажен већ у првом устанку, а као „одјек“ остварења француске буржоаске револуције. Тако је и сељак у Србији, овим захтевима, иступао као „потенцијални представник буржоаске класе“, предвиђен „уставобранитељима“ Али, и уз даљу борбу за уређење државе на демократским основама.

На протесте, тада феудалних држава — Аустрије, Русије и Турске — Устав је обустављен, пошто је обележен као „револуционаран“ и „заразан“. Како се борба за „уставност“ настављала, Турска је сама донела Устав (1838). Али, овим Уставом задовољене су много више тежње „уставобранитеља“, него тежње осталог дела народа. Кнежева власт је ограничена установом Савета. Али, кулук, мада забрањен, и даље је коришћен. Као *новина*, предвиђена су четири министарства — „почетитељства“ — као у првом устанку, с којима је Србија, наводно, „ступала на пут модернијег државно-правног развоја“.

Неке одредбе и „турског устава“ ослањале су се на *устанничке традиције*. Одређено је да у Савет улазе представници округа (седамнаест саветника). Слично устанничком Совјету, за који је било предвиђено да га сачињавају представници дванаест нахија. Или, слично *Народној канцеларији*, установљеној у Београду после другог устанка, са истим локалним основама и бројем кнезова. Али, док су ове установе служиле вођама устанака као „приручни органи“, уставобранитељски Савет је подређен Турској. Сменљивост саветника зависила је од Порте. И, затим, из Савета су се постављали министри, који су се, по престанку ове функције, поново враћали у Савет. Очеvidно је у питању злоупотреба традиције: да би се, с једне стране, потврдила сувереност Турске и вазални положај Србије, а с друге, обезбедила владавина саветске олигархије, јер Народна скупштина није овим Уставом предвиђена. Тако је омогућено мешање Турске у унутрашње односе у Србији преко Савета, а искључена макар и минимална контрола над управљачима преко „народних депутата“. И, као што је познато, кнез Милош Обреновић је абдицирао (1839), пошто није пристао да се подреди Савету. Али, пре свега одступања, а на *протесте народа*, одобрио је, једним својим указом (18. III 1839) сазивање, „по потреби“, и традиционалне скупштине.(11)

У „даљем току догађаја“, међутим, ове традиционалне скупштине, услед неразвијености грађанске класе и неизграђености буржоаско-демократске идеологије, служиће много више старешинама у међусобним трвњима, као и у сукобима око превласти између њих и владара, него народу. („Вучић је могао да мобилише Гружане кад год му је то затребало у борби с противницима...“). Исто тако, *скупштине* ће, наводно, одлучивати о променама на престолу, док ће иза „преврата“ стајати управљачка олигархија и законима устоличена уставобранитељска бирократија. (Избор и смењивање кнеза Михаила Обреновића, избор Александра Караборђевића и његово смењивање, повратак кнеза Милоша).

Ова пракса користиће се све до XX века. Народна скупштина, са коренима у традицији, и даље са *елементима традиционалног*, али састав-

(11) Зборник закона и уредаба, бр. 30, стр. 248.

љена на основу изборних закона од 1858. године па надаље, што значи и са обележјима „парламентарног”, бираће владаре све до 1903: кнеза Милана Обреновића, после смрти кнеза Михаила (1868), као и краља Петра Караборђевића (1903). У међувремену, и радикали ће конституисати Уставом од 1888. године да *Велики народна скупштина*, поред осталог, одлучује а о „променама на престолу”.

Оријентације скупштинских депутата, а затим и посланика, ка првобитним тежњама народа о демократизацији унутрашње управе у Србији, биће подстицане и променама у друштвено-економским и политичким односима, као и утицајима „са стране”.

Српска држава развијала се на примитивним, *наслеђеним* облицима привређивања: сточарству и земљорадњи, са ослоњем на велики фонд заједничке земље — испаше и жирородне шуме. Овај, исто тако, *традиционални земљишни фонд* се, међутим, с годинама смањивао, и то, углавном „грабежима”. *Српске новине* објавиле су и овај податак: „Немајући одређеног начина у прибављању непокретног добра, један смо се с другим надметали у заузимању... Сва је остала земља, и то само овим грабежним начином заузета, и на заграду њену силна гора потрошена”.(12) — Уз то, додељиване су, од стране власти, „парцеле” и досељеним Србима из оних области које су остале под Турском, што је изазивало и сукобе између староседеоца и досељених. Власти су интервенисале *силом* у корист досељеника, будућих војних и пореских „обвезника”. Како су властодршци, на свим нивоима, задржавали и даље монополе у трговини, народ је био принуђен да долази до новца, најчешће, позајмицама. За време владе уставобранитеља (1842—1858), говори се о зеленаштву (и корупцији), као највећем злу, које прети да сељака претвори у „мужика својих зајмодаваца, у чије су руке „прелазила читава села”.(13) — Распадањем породичних задруга проширен је јаз између „сиротиње” и богаташа — градских и сеоских трговаца. Имања сељака продавана су за дугове — „јавно и у бесцење” — као последица познате супротности између новчаних „давања” и натуралне привреде.

У недостатку политичких странака, народ се, у таквим социјално-економским условима, у своме отпору, сврставао уз присталице једне или друге династије у сукобу, надајући се да ће они, који победе, побољшати и његов положај. Предвођен незадовољним старешинама — и међу саветницима — народ је имао да поднесе тешке последице у случају победе било које странке. Влада уставобранитеља употребљавала је против „обреновићеваца” поменута традиционална *средњевековна* драстична средства (кврга, јаме). Уз то, многи су протеривани из земље — исто така *стара установа* „изгона” међу Словенима — док су други „мотикама и камењем, а неки и секирама грувани”. — Даље се наводи да су се „грозне освете на све стране у Србији виђале”.(14) — Као последица унутрашњих сукоба и економских тешкоћа омасовила се и хајдучија — исто тако *традиционални* облик борбе против злоупотребе власти. У револуционарној 1848. години јављали су се „бунтови” у више округа.

(12) „Српске новине”, бр. 17, од 8. II 1858.

(13) *Исто*, бр. 31, 1858.

(14) Др Драг. Страњаковић, *Вучићева буна*, Београд, 1936, стр. 133.

Да би се ономогућило избијање револуције и у Србији — на чему су радили, наводно, и Обреновићи из Аустрије — сазвана је скупштина исте године („Петровска“), да би се „народ умирио“ и изнео своја „зактевања“. — Али, на обавештење начелника да је „избила ватра међу депутатима несрећним“, Илија Гарашанин (министар војни), издао је наредбу да „војска буде у приправности“, да се „ландури умноже“ и да *према устаничкој пракси* — „свакога који би покушао буну подизати ухвати и убију“. Као претходна мера, скупштина је одржана разбијањем депутата по окрузима, да не би „онако у скупа до какве несреће дошло“. (15)

Међутим, иако разбијени у мање групе, депутати су изнели своја посебна, али и заједничка „прошенија“. Из њих се уочава напредак у окретању ка битним циљевима првог и другог устанка. Поновиће се захтеви, из претходних скупштина, да она постане „стални орган власти“, и да се редовније сазива. Затим, да владе „полажу рачуна народу“ о утрошку државног буџета. Чиновницима и поповима да се забрани бављење трговином, а „за дугове да им се суди као и осталом народу“, и — „да се по три чиновника из једне куће не бирају...“ — Више округа затражиће да се локални органи власти „слободно бирају“, уз право „опозива“ и без „тutorства полиције“. — Депутати београдског округа затражиће да се цензура укине, односно — „да штампа буде слободна...“ (16)

Као што се види, савременији утицаји — „са стране“ — већ су захватили и депутате, поред тога што се није запостављало и оно што је *и у прошлости* народу користило. Тада се појављују на политичкој сцени и први школовани „домаћи синови“ („благодејанци“), који уносе у земљу и нешто од револуционарних идеја, које су тада владале Европом, као и међу Југословенима под Аустријом. Због тих идеја биће обележени као „либерали“, односно, и као „носиоци западне културе и модерних идеја“. (17) — Истовремено, они су и одлучни противници уставобранитељског полицијског режима. Међу њима истичу се: Коста Цукић и Димитрије Матић, професори Лицеја 1848. Затим, и други, као Љуба Ненадовић — „њихов саборац на новинарском пољу“. Поред осуде „полицијске државе“, и они ће истицати „демократски дух српскога народа“ и „самоуправно наслеђе“, — које треба применити.

Бројна „прошенија“ депутата нису удовољена. Кулучење је поново прокламативно забрањено, али су га и даље користили „саветници, начелници и кметови“. — Или под видом *традиционалне „мобе“* — облика узајамне помоћи међу сељацима у тешким условима привређивања — или принудом. Затим, иако је објављена слобода трговине, „бурунгије из турског времена“ нису укинуте све до 1855. године. На крају, чиновници и попови су наставили да тргују, и поред забране, користећи се и „јавним касама“, које су, наводно, намењене „сиротињи“. Пред крај уставобранитељске владе, „међу дужницима на првом месту, виде се саветници, министри, начелници, велики трговци, робаци људи од положаја...“ — „Сељак, мали трговац, не налазе се на тој листи“ — они су остављени „на милост и немилост зеленашу“. (18) Зато ће се и сукоби између народа

(15) Преписка Илије Гарашанина 1839-1849, кн. 1. стр. 207, 227, 231.

(16) Сл. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд, 1933. стр. 95.

(17) *Ibidem*.

(18) *Ibidem*. стр. 120-121.



и власти и даље настављати и компликовати сукобима између самих саветника, односно, сукобима између кнеза и Савета. Као против мера народном незадовољству, полиција је добила и законско право кажњавања „бојем” (1850). — У својим *Записима*, Јеврем Грујић је изнео и податке о „зулумима чиновника”: „Има округа гди народ поскапа од боја” и „да пишти данас као и под Турцима”(19). Илија Гарашанин је и сам оценио да није било „прзвительства на свету које је код народа свога мање одобравано него то наше правитељство”, па је и закључио да — „машта се чинило и ма шта се мислило, без једног новог наређења ми не можемо опстати и то нам је, чиними се, што пре нужно”(20).

Народна скупштина („Светоандрејска”) донела је то „ново наређење” (1858). — Сељачки депутати својом већином, изгласали су смењивање кнеза из династије Караборџевића, због чега је и сазвана, и вратила на престо Милоша Обреновића. Али, донет је и *Закон о народној скупштини*, којим се она успоставља као *стални орган власти*. Мада је скупштина добила мале надлежности, законом је повучен први корак ка парламентарној владавини. Јеврем Грујић, тада секретар Скупштине и главни либерал „у догађајима”, настојао је да се обезбеди „народни суверенитет” преко Скупштине (према Париског универзитета и под великим утицајем тековина француске револуције).

Тако је, због социјалних услова, и у борби против диктатуре, полицијског терора економских монопола и других привилегија владајућих доношењем Закона о Народној скупштини обележен и *домет те борбе*. Враћање кнеза Милоша на престо указивало је и на *ограниченост утицаја либерала* на депутате, који су га, двадесет година раније, отерали из Србије, а затим и његовог сина Михаила. — И за тај мали корак — озаконење Народне скупштине — морали су либерали да направе спрегу са тада најјачом „странком”, обреновићевцима.

\*

Кнез Милош, по ступању поново на престо, образовао је комисије за испитивање злоупотребе органа власти, да би умирио „узбуркасто стање” у народу, који му је упућивао „много тужбе” на „чиновнике, свештенике, учитеље и кметове”. Истовремено, изабрани су и посебни судови („изванредни”), који ће, по „извићању тужби” — „дела пресуђивати по закону и даље надлежно поступати”(21). У међувремену, народ је користио своја *традиционална права*. — „У сеоским кафаницама, уз помоћ ракије, претресало се о томе, ко треба да дође за капетана, а ко за писара, јер су то државни органи с којима народ има највише посла”. — Затим се „хук за мењањем чиновника преноси и у општину”. — „Тражи се нов избор кметова и ново устројство општина... по коме ће убудуће поред кмета бити и нека врста сеоске скупштине”(22) У наставку, затечени кметови су смењивани од стране „општинара” и постављани други. Кнез Милош је, међутим, иако је *избором* долазио на престо, на пред-

(19) Записи Јеврема Грујића, књ. 1, СКА, Београд, 1922, стр. 33, 38.

(20) Писма Илије Гарашанина Ивану Мариновићу, књ. 1, стр. 354.

(21) Зборник Закона и уредаба, бр. 12, Београд, 1859, књ. 32-35.

(22) Сл. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила Обреновића*, Београд 1933.

лог неких начелника — „како би добро било *бирати кметове*” — одговорио наредбом да и „одсада *полицијске власти* бирају кметове”(23).

Комисије нису унеле неке битне промене у понашању кметова и чиновника према народу. — Што се тиче династичких сукоба, у којима су победили обреновићевци, кнез је, по том питању објавио да убудуће — „за партаја неће да чује”. Наводно, њему је „сав народ једна партаја...” — којом је и даље управљао на свој ранији аутократски начин.

После смрти кнеза Милоша (1860) — „партајство” није искорењено. Добило је само *нове видове* у даљем заоштравању односа између либирала и његовог наследника, кнеза Михаила. На помолу је оснивање модерних буржоаских политичких странака, које ће увести и *нове облике* борбе за ограничење владара и бирократије. У програмима странака провлачиће се захтеви, пре свега, за потпуну националну независност, а затим и за „унутрашње слободе”. — *Традиционалност* у овим опредељењима имаће и даље значајну улогу у политичком развоју аутономне Србије.

На другу владавину кнеза Милоша Обреновића, која је „брзо постала несносна и конзервативцима и либералима”, — надовезала се истоветна владавина кнеза Михаила. С том разликом што је Михаило био школован владар, који ће наметати и одређен програм како у спољашњој тако и унутрашњој политици. — По првом питању он ће настојати да не само Србија добије потпуну независност, већ и да се „цео Балкан” ослободи Турака и створи једна велика *југословенска држава*, с њим на челу. — По другом питању, а да би се остварили ови велики циљеви, треба концентрисати сву власт у владаочеве руке, како би се обезбедило потребно национално јединство и искључила „дотодања анархија”.

Либерали, дотле опозиција кнез Милошевом режиму, — били су уз кнеза Михаила што се тиче његових намера да се Србија ослободи од Турака и уједини са осталим Југословенима. Унутрашњу политику нису одобравали. Она је, по њиховом мишљењу, полицијским притиском „гушила народну свест и слободну мисао”. И, како нису могли одвојити националну независност од „унутрашњих слобода”, окренули су се и против кнеза Михаила.

Већ први либерали, враћајући се са школовања у иностранству око 1848. године, — оживљавају *историјску традицију*, проширену идејом „југословенства”. Од 1848. до 1858. године либерали се бројно повећавају повратком нове генерације „великошколаца” из иностранства. Под утицајем напредних идеја, које су тада владале европским народима, и ови, више него предходна генерација, не одвајају националну слободу од унутрашње. И за њих је речено да су „веровали у *историјску величину* српског народа, били горди на српско име, држали да на њима и њиховим вршњацима лежи *аманет да освете Косово* и успоставе нашу стару средњовековну државу”(24) — Али, у тој држави, према идејама либерала, *народ би морао да „сам собом управља”*. Борећи се за Народну скупштину они су у њој видели „самониклу” и најпотпунију организацију народне самоуправе”. — Био би то спој *традиционалног и савременог*, устанич-

(23) Архив Србије, *Деловодни протокол Министарства унутрашњих дела* за 1860, књ. 1, лод. бр. 2492 и 3665.

(24) Сл. Јовановић, *Уставоградитељи*. . . . стр. 359.

ких скупштина и парламентаризма. И, по либералима, српски народ је оличен у „народном духу”. — У том „духу”, садржани су, наводно, — „скуп мисли и осећања који се излучује из једног народа у току историјског развитка, као његова морална карактеристика”(25).

Према томе, национализам кнеза Михаила одговарао је национализму либерала. Разилазили су се због унутрашње политике, која је доводила у питање и основне циљеве: ослобођење Србије и уједињење Југословена. Јер, никоме, и ван граница Србије, није привлачно кнез Михаилово „самодржавље”. — Зато се либерали, на крају, окрећу, не само против апсолутизма, већ и против његовог спољно-политичког програма. Наглашавали су да су ослободилачке идеје кнеза Михаила и унутрашња политика у раскорак. Или, како је речено, — „један полицијски притисак који прети да угуши народну свест и слободну мисао”, не одговара тежњама народа ка националној независности.

Либерали се затим окрећу омладини. Оснивањем *Уједињене омладине србске* у Новом Саду настојали су да и преко овог удружења раде на „буђењу народне свести” о потреби „скидања ропства”. Као спој србијанских и војвођанских либерала око листа *Застава*, удружење доноси правила којима се, у ово „националистичко друштво”, могао уписати „сваки Србин” без обзира на године.

И *омладина* је себи поставила као главни задатак да буди у народу *патриотски дух* и указује на потребу да „ствар ослобођења узме у своје руке”. У то време шири се расположење за борбу против Турске. Читају се народне песме, а „прошлост” и „устаничке традиције” поново служе као „инспирација” и „подстицај” да се „заврши дело започето првим устанком”. — Скупштина *Уједињене омладине*, одржана у Београду 1867. године, под претседништвом либерала, Јеврема Грујића, манифестовањем против унутрашње политике кнеза Михаила, изазвала је потпун раскид са кнезом. Обележена је као „филијала либералне опозиције” чији су претставници хашпени и прогањани. — Следеће године кнез Михаило је убијен. Лист *Србија*, гласило либерала, указује да је неопходно доношење новог устава, којим би се изменио озлоглашени режим кнеза Михаила. У том Уставу озакониле би се, наводно, оне „установе које су се код нас, према народним потребама, развиле историјским путем”. — Јер, „Србија треба брижљиво да храни своје традиције, њен корен је у њеној прошлости”. — Устав, који би представљао „просту копију западних устава”, не би одговарао „народним потребама”.

Устав је објављен 1869. године, као што је познато, без сагласности Порте. И у томе је његова највећа вредност. Проширена је унутрашња независност Србије у односу на Турску — велики корак даље од хаџиџерије из 1830. године, којим је одређен само њен аутономан положај.

Али, и по новом Уставу стаје из времена владавине кнеза Михаила није се изменило. Посланици су се бирали *јавним гласањем*. Тиме је омогућен притисак полиције на бираче. За кога ће да гласају одређивало се код начелника. Чак и тако изабрана скупштина није, по Уставу, добила законодавно право — оно је остало код кнеза. Скупштина је могла једино да „изјави жељу” о потреби доношења одређених закона, који се нису морали прихватити од кнеза.

(25) *Ibidem*, стр. 362, 363.

Од захтева „народних депутата“, постављених на скупштинама 1848. и 1858. године, задовољена су само два: скупштина се сазивала „редовно“ и могла је да износи „народне потребе“. — Састављена од „газда, династијаша и владиних посланика“, и руковођена министрима-чиновницима, скупштина је, по Уставу од 1869. године, претстављала, како је речено, само „сељачко саборисање“.

И тако државно уређење, предвиђено овим Уставом, требало је да одговара народним потребама, пошто се водило рачуна о традиционалним установама! — Очеvidно је оперисање и са традицијом кадгод је требало да се „владајућа странка“ учврсти на власти. Само, није овде била реч о народној традицији, тј. о оној демократској, самоуправној већ с ужој, устаничкој заснованој од Карађорђа и његових присталица. Наиме, као што је у првом устанку „уставним актима“ озакоњен апсолутизам војда, као „иновација“, овде је, после шездесет и пет година од устанка, намесничким уставом обезбеђена превласт владара и бирократије над скупштином, тј. „традиционалном народном уставом“. — То указује, с једне стране, да отпор народа још увек није био довољно јак да се супротстави диктатури бирократије и владара, а с друге стране, и, на још увек, слабост и малобројност буржоазије, која би могла да наметне парламентарну владавину. Некадашњи борци за „народни суверенитет“, најистакнутији либерали, вратили су се у земљу „измењени“. По њиховом „новом“ мишљењу либерализам није више одговарао „нашем народном карактеру“ и „степену културног развоја“.

Али, Устав од 1869. године — „резултат умереног либерализма и династијаштва“ — није прихватила Уједињена омладина. — Велика скупштина, одржана у Кикинди, одбацила је Устав. Истовремено се и сама „поцепала“ на либерале и социјалисте. Лист Млада Србадија, у којем је изнет захтев за ослобођење свих Срба, без обзира у којој се држави налазе, обустављен је, пошто је ч удружење пре тога забрањено од стране мађарске владе. Оснивачи Омладине, либерали, направили су компромис са намесницима и прихватили важне положаје и у конзервативним владама. Због тога су социјалисти, предвођени Светозаром Марковићем, започели љуту борбу против либерала, као „опортуниста“, „издајника“ и „династијаша“. И, како је записано, — „све што је било незадовољно либералима и намесницима пошло је за социјалистима“. Светозар Марковић је за „младе људе био више него учитељ. Они су се осећали препорођени њиме и следовали су му као своме месији“. — Светозар је, према оцени Слободана Јовановића, — „заметнуо један велики покрет, који ће трајати деценијама“ (26).

У политичке програме и либерала и социјалиста, као важан елемент, уплетена је и традиција, али из различитих мотива.

Либерали, под уставобранитељима и другом владавином кнезова — Милоша и Михаила — борили су се за Народну скупштину, одговорност министара пред њом, тражили су слободу штампе, као најважнијег услова за „политичко васпитање и просвећивање народа“, грађанске слободе у свим видовима — све оно што је представљало суштину буржоаског демократизма, већ од француске револуције. Али, под утицајем евро-

(26) Ст. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. I, Београд, 1934. стр. 263.

пског романтизма деветнаестог века, када се величало све што је „народно“, и либерали су, при томе, као „мерило вредности“, истицали и „на родну историју и народне идеје“. Међутим, како је записано, — „величајући народ, либерали нису под тим називом разумели ни пук ни гомилу“, него „народни дух — онако како се назире кроз народну историју. Они су били исто толико националисти колико и демократи, и њихово слободоумље није искључивало традиционализам“(27) — Колико су либерали остали томе доследни, показало се при састављању устава од 1869. године. — Узгредно, у одбору, приликом дискусије о Уставу, неки чланови одбора су предлагали да се кнез ограничи Државним саветом, у којем би „заседала господа“, уместо скупштином, у којој је заступљена „фукара“. Овај назив односио се на посланике, тј. „народне претставнике“ са села(28).

Према томе, либерали, величајући српску средњовековну историју и везујући је за устаничку државност, као интелектуални део неразвијене буржоазије, нису могли да не открију своје „класно буржоаско лице“. Државно уређење, конституисано Уставом, имало је, у ствари, да заштити од „баука, који се ширио Европом“, тј. од „комунизма“, „свето право“ приватне својине, на којем је идеологија либерала и била заснована

Насупрот историцизму, на који су се позивали и либерали и конзервативци, социјалисти се окрећу оној традицији, која је испољена у тежњама народа за уређењем нове српске државе на демократским, самоуправним основама. Држећи се тих „тежњи“, указиваће и на заблуде народа у његовом везивању за разне врсте „старешина“, чији се карактер мењао већ од почетка ослободилачке борбе, док нису постали „гори него Турци“. — Истовремено, социјалисти ће разоткривати и опортунизам либерала, предочавајући да „народна слобода и народна династија не иду заједно.“ Тиме ће привући и део њихових присталица. — У том спору социјалиста и демократских снага друштва, у заједничкој борби против бирократског управљања Србијом, настаће и онај „велики покрет“ на челу са Светозаром Марковићем, како га је назвао чак и Слободан Јовановић.

У разради социјалистичког програма, са ослонцем на самоуправну традицију, и Светозар Марковић је полазио од „народне историје“ и „духа српског народа“ — толико истицаних од поменутих странака! Тако полемиче: „Народни темељ“, ја не разумем шта је. Или „народни дух“. — „Ово последње разумем и по мом мишљењу, правити реформе „у духу народа“ — „то је бесмислица“. — „Под духом народним“ разумем се: његова убеђења, обичаји, установе, итд. али главно је његова убеђења, јер од њих поглавито зависе „обичаји и установе и цео породични и друштвени склоп“. — „Разумем се да у свему томе има и добрих и рђавих страна“. — „Намесник кнежевског достојанства“ г. Ристић, препоручујући у Никољском одбору *Савет*, рече да је и та установа „у духу“ српског народа јер постоји од толико година. Али по мом мишљењу тако су исто у духу српског народа: батине, кврге, топузи, итд., и то још више но Совет, јер је то старије од Совета. То је наследство остало од Турака. Зато, по мишљењу Светозара Марковића, — „када се праве реформе што је баш

(27) *Ibidem*, стр. 4.

(28) *Ibidem*, стр. 91.

стога да се уништи оно у „народном духу“ што је рђаво, а да се остави оно што је добро како би се снажније и брже развијало”. — „Темељ је, дакле, свакој реформи наука, то јест нешто што је својина целог човечанства, а *потребе народне* опредељивању уколико ће се применити начела науке”. — Јер, — „интереси живих људи су неизмерно „изнад сваких историјских права и привилегија и више сваких династичких и личних рачуна и интереса”. — Зато, и кнез Михаилову намеру да створи „Велику Србију”, тј. да „освети Косово и поврати дедовину цара Душана” — сматра „велико-српском политиком”(29). С друге стране, критикујући либерале и намеснике, указује и на „бесмисленост пресађивања туђих установа” у Србију, зато што је то „лакше” — „него ли изучити потребе своје земље и према њима уредити и установе”. — Насупрот томе — „изградња социјализма” ће се заснивати на „елементима патријархалног друштва”, али без намере да се социјалисти „исплачу” над „старим добрим временима...”(30).

По том делу програма Србија би имала да пређе пут ка социјализму — „оригинално и на свом *народном темељу*”.

Идеје Светозара Марковића о државном и друштвеном преображају Србије на самоуправним основама, инспирисане су околностима у самој земљи и самоуправном *традицијом* српског народа из „турског времена”, која се као непрекидни *политички програм*, одржавала у свести народа и за коју се народ борио у бунима и на скупштинама, *почев од првог устанка*. Школовање у Русији и Швајцарској и упознавање идеологије руских народњака, западно-европских социјалиста, Прве интернационале и Париске комуне, — несумњиво су обогатили, и са своје стране, његову „социјалистичку мисао”.

Самоуправну идеологију социјалиста прихватаће низ генерација и после Светозареве смрти (1875). — Уносиће је у своје програме, некад преиначене и намерно погрешно интерпретиране, зависно од политичких циљева које су, партија и појединци, настојали да постигну. — Колико је, међутим, Светозарева социјалистичка застава била значајна, доказује и чињеница да је, као амблем, коришћена и у реакционарне сврхе. Самоуправу су „проповедали” и конзервативци док не би дошли на власт.

Адам Богосављевић, изабран за посланика 1874. године и поред спречавања полиције, за време трајања мандата, заступајући у скупштини интерес „сељачког реда” са ослањањем на идеје Светозара Марковића, тако исто је имао у виду и *самоуправну традицију устаника*.

Поред осталог, у једној од интерпелација (заједно са „31 предлагачем”) предлагао је да „*општини* треба оставити удела... при оцени кривица и њихових кривица... па нека им бар толико моћи да над својим кривцима да их она може предати суду на оцелу...” — Затим, да — „ово право ваља дати општинама да га упражњавају и према својим *политичким кривцима...*”(31) — Још једно подсећање на захтеве учесника *Бакове буне* из 1825. године, када је „сва сиротиња од 12. нахија” тражила, на Тополској скупштини, да се „не суди без кнежине”, итд., као и на *старе обичаје* колективне одговорности *зиједнице* за појединце.

(29) Светозар Марковић, *Сабрани списи*, I, Београд, 1960, стр. 118-119.

(30) *Ibidem*, стр. 62-64.

(31) *Стенографске белешке са заседања Народне скупштине 1879/76*, 8-X-1875.

Дискусије у скупштини изнеле су на видело и класно раслојавање србијанског друштва, са неким новим ознакама. Наиме, код питања кога треба бирати за општинског кмета, један од посланика је инсистирао да „самоуправа не треба да падне у руке којекаквима“, односно „сиротињи“, већ „домаћим људима“. Адам и „другови“ одлучно су се супротставили намерама да се, при избору кмета, узима у обзир колико му је „тешка кеса“ и „колико му је имање“. — Радило се о томе да су се „варошки посланици“ бојали да „уколико се одбаци изборни цензус“, у општинским управама „не овлада пролетеријат“. — За Београд је наведено да „потпуно плаћајуће пореске главе биће у великој мањини, па ће онда представљати општину сам пролетаријат и онда ће се испунити то да нам дође комуна“. (32) Адам Богосављевић је интервенисао — пошто се „иде опет на руку богаташима“ — да се „остави општини да сама о кметској способности и мудрости пресуђује“. Победили су „богаташи“: кмет је могао бити „само онај који има право гласа на општинском збору, непокретно имање (или самосталну радњу) и плаћа грађански данак“. (33) — Од тада ће се све више уочавати друштвена поларизација: „богаташи“ — „пролетаријат“, која ће имати одраза и у истицању традиционалног.

И за време трајања рата између Србије и Турске (1876—1878) либерали су наступали са *историјских позиција*. Чак ће унети у свој програм, приликом регистровања странке (1881), да ће српски народ „ујединити“ — „раскомадане делове земље своје на Балканском полуострву... у природним етнографским границама, а у облику старе историјске славе и моћи, како на политичком, тако и на црквеном пољу“. (34) — Међутим, стање се изменило у „грађанском друштву“. — Са бржим развојем капитализма и почелима индустрије све више се истиче да је „чист анахронизам позивање на народну прошлост“. — Социјалисти су много томе допринели критикујући вође либерала, посебно „мит о Краљевићу Марку“. — Светозар Марковић је писао да „приповедати такав идеал правде данас у српском народу, то је враћати се назад 500 година“. „Образовани српски синови дужни су да му покажу савремене идеале правде, а не идеале правде српског племића и царевог вазала из XIV века“. (35) — Социјалисти су, као што се види, негирали историцизам, бранећи *начело народности*, уз захтеве за револуционарним, демократским преображајем србијанског друштва. („Србија на истоку“). У том контексту *први устанак* је, за социјалисте, *народна револуција*, чије су основне тековине: ослобођење од феудализма и *афирмација српске нације*.

После смрти Адама Богосављевића, као вођа опозиције у скупштини, јавља се инжењер Никола Пашић, изабран за посланика у Зајечару, социјалиста из групе Светозара Марковића, и један од оснивача Народне радикалне странке 1881. године.

Радикали су се углавном борили против бирократије и владара. Врхунац борбе представљала је *Тимочка буна*, која је избила 1883. године у Источној Србији. — У току и ове буне, поновљена је *традиционал-*

(32) *Ibidem*, 2-3. X 1875.

(33) *Ibidem*, 4. X 1875.

(34) Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, II, Београд, 1924, стр. 189.

(35) Светозар Марковић, *Сабрани списи*, II, Београд 1965, стр. 76, 86, 124.

на пракса из 1858. — Народ је збацивао начелнике и капетане, образовао је „народне одборе“, који су „заузимали начелства и окружне команде“, објављујући да је „престала власт чиновника“, односно полиције. — Један од савременика изнео је циљеве побуњеника: „Свуда смењивати власт, па сменити владу, онда извршити слободне изборе за Велику народну скупштину, па донети Устав, какав су већ утврдили и пододбори Радикалне странке“. — Устав би, наиме, раскинуо са „бирографијом ондашњом, са Милановом стајаћом војском, са напредњаштвом и са аустријанштином и уводио у живот идеје Светозара Марковића, итд.“ Никола Христић, у свом *Извештају* краљу Милану, — описао је буну са својих класних позиција и према улози у влади. Наиме, по том *Извештају*, — „руља“ је нападала „куће свију чиновника и појединих грађана, који нису с њима пристајали. Под претњом да ће им куће порушити, кундацима и мотикама разваљивали су капије, и из кућа извлачили чиновнике и грађане и са виком „у име народа“ водили их у затвор начелства и суда окружног...“ — Што се тиче учесника у буну, у истом *Извештају* се наводи: „Под ову заставу скупљали су се бунтовници са села и нижи слој алексиначког грађанства...“

Не улазећи у стварне узроке буне и непосредне поводе — чије размере су условљене, неоспорно, политичким деловањем радикала — може се закључити да је буна прерасла њихове намере у борби за власт. — Народ је поступио по *традицији* у свом супротстављању диктатури и у одбрани „својих права“, — као за време владавине Караборћа, Милоша Обреновића, уставобранитеља, и кнеза Михаила. С друге стране, „*традиционално*“ су реаговали и краљ и влада оснивајући „преке судове“, и уводећи „опсадно стање“, пошто је буна, у свом замаху, претила да се прелије и преко граница Источне Србије. На то је указивала, према помнуту *Извештају*, — „појава непослушности“ у три општине среза тамнавског, у неколико општина среза прокупачког, запланског (нишки округ), у срезу параћинском, итд.(36).

Тимочка буна је унела значајне промене у даљој политичкој историји Србије. Била је последњи изданак *традиционалног начина отпора народа* економској експлоатацији и политичком деградирању од стране „власника“. Затим, радикали су напустили, чак и формално, везивање своје политике за идеје Светозара Марковића. И, треће, краљ Милан је уништио „народну војску“ кнеза Михаила, опасну за „поредак“, и ударио темеље модерном војном уређењу са професионалним официрима, врло ефикасним у сузбијању буне. — Ове „значајне промене“ потврдио је и Никола Пашић својим изјавама, као: „све што наша земља има“ тековина је „рада династије Обреновића“. Или, — „некада сам, ја признајем, полагао много на вољу народа, али доцније, када сам дошао на управу државну, увидео сам да је бескорисно и штетно“(37).

Колико су се радикали одвојили од Светозара Марковића, показао се у дискусији о новом уставу. Наиме, затражено је, доцније и усвојено, да радници („у најамном односу“) не могу имати бирачко право, па је предложен изборни цензус. Један од истакнутих радикала то је и обрзложио овим речима: „било би врло непромишљено и врло *опасно* по-

(36) „Србске новине“, бр. 284, од 28. XII 1883.

(37) „Бранич“, 1889, стр. 790-781.



верити такво право људима, који нити разумеју његов значај, нити пак имају појма о држави и о потребама и интересима државним” (38). Заборављено је да је Пашић тражио, приликом оснивања странке у Крагујевцу 1881, да се уведе *опште право гласа*, како не би испало да сељак („гуњац и опанак”) има право само да „гине за државу”, „плаћа порез” и „трпи батине”.

Радикалска странка постала је „власничка”. Њена заслуга је доношење Устава од 1888. године, којим је у Србији уведена први пут *парламентарна владавина*, макар и за краће време. Тиме се борба сељака против личних режима, *започета у првом устанку*, слила у *радикалски буржоаски демократизам*. — То је и највише одговарало развоју капитализма и класним интересима сељака-посредника, којих је било око 90% у Србији осамдесетих година XIX века.

Али, крајем XIX века јавља се и јача нова друштвена снага — радничка класа. На њеном организовању раде Мита Џенић и други. — „Његова делатност престављаће, у развоју социјалистичког покрета у Србији, чврсту карику између Светозара Марковића и првих почетака организовања радничког покрета”.

Као резултат раста пролетаријата, између 1888. и 1893, оснива се око двадесет радничких друштава. Прикључује им се група интелектуалаца, који најављују „модеран пролетерски социјализам” са „чистим марксистичким правцем”. Покрећу се лисови: *Социјал-демократ* и *Радничке новине*. Социјалисти се повезују и са социјалистичким покретом у свету. — Међутим, прве синдикалне организације (од 1895, 1896, 1897), угушене су од стране краља Александра Обреновића, који се пре времена прогласио пунолетним (1893). Следеће године укинуо је и Устав од 1888. и вратио Устав од 1869. године. Уведена је лична краљева диктатура.

Али, као што је познато, — „неуравнотежена владавина” краља Александра — и његово супротстављање неминовним друштвеним кретањима са развојем капитализма, завршила се атентатом 1903. године, којим је угашена и династија Обреновића. Исте године враћен је Устав од 1888. с мањим изменама, те и парламентарна владавина. Овим променама обезбеђен је шири простор за деловање социјалиста. Пролетаријат је добио и своју посебну странку: *Српску социјал-демократску радничку партију* (комуниста), 1903., као и *Главни раднички савез*, синдикалну и партиску школу, за синдикално и политичко уздизање радника.

Што се тиче „одјека” традиције првог устанка у овом временском раздобљу, у колико је реч о *Историји* на коју су се и устаници позивали, грађанске странке ће се на њу ослањати кад год им је изгледало да би им могла користити. Тако се наводи да је „освета Косова била најјача парола у Србији пред Балкански рат 1912”. Исто тако, и „најновија истраживања сарајевског атентата 1914. године су показивала колико је дубоко била укопана традиција косовског епа и мита Милоша Обилића у активност *Младе Босне* и Принциповог атентата”. Много ређе ће се помињати успеси устаника, као устаничка државност, Делиградска и Мишарска битака, на пример. — За дуготрајне владавине Обреновића више ће се истицати значај другог устанка и њихове заслуге, него заслуге Карађорђа

(38) Милован Миловановић, *Наша уставна реформа*, стр. 71.

и првог устанка. Из династичких разлога, у старијој историској науци је дан исти ток револуционарног, националног покрета међу Србима, раздвајаће се у две посебне етапе, иако је друга произилазила из прве. Већи значај добиће тековине првог устанка после 1903, са повратком Карађорђевића на престо.

\*

Узорци позивања на традицију државе Немањића и после устанка, налазе се, у недовршености буржоаско-демократске револуције, те и у недостатку државне независности Србије до 1878. године, као и у сталној угрожености, и после Берлинског конгреса, због претензија великих сила према Балкану, у чијем се средишту Србија налазила. Отуда, све док су ове околности присутне, позивање и на *Историју* је позитивно и оправдано, нарочито у покретању народа у ослободилачке ратове. Поробљени народи у брби за ослобођење, и у свом ослањању на традицију негдашње државности — макар била и феудална — потврђују своју самосвест и право на сопствени национални идентитет, као и право на сопствену државност. Неоправдано је кад се иста традиција злоупотређава, односно користи у империјалистичке циљеве...

\*

На крају, може се поставити питање да ли су традиције првог српског устанка имале неког „одјека“ и у Народноослободилачкој борби? Непосредног утицаја сигурно није било. Револуционарни покрет од 1804. и 1941. године, носе у себи два различита епохална прелаза: први из феудализма у капитализам, а други из капитализма у социјализам. Али, ако није било таквог утицаја — било је повезивања догађаја и односа у међувременој *Историји* — између ова два покрета — које је трајало 137. година. Први устанак је, својим замахом и постигнутим резултатима, подстицао и охрабривао поробљене југословенске и балканске народе да се одлучном борбом могу остваривати национални циљеви — уз одређене историјске околности — па и против царевина, тј. чак и онда кад су у „несразмери са њиховим снагама“. Другим речима, устаничка *традиција напора* српског народа да и под најтежим условима преузима ризике у борби за независност, уливала је „надања“ на сопствену „дружичију будућност“, не само Србима ван Пашалука, већ и осталим југословенским народима. Јер, примена националног начела у XIX и XX веку, није ишла само на штету Турске, већ је тиме „оспоравана и Хабзбуршка превласт“ над југословенским земљама под Аустро-Угарском.(39).

(39) Др Радован Самарџић, *После четири века*, предговор књизи: *Велики рат Србије 1914—1918*, Београд, 1970, стр. XVIII—XIX.

## SUMMARY

### ECHOING TRADITIONS AND INNOVATIONS OF THE FIRST SERBIAN UPRISING IN THE REVOLUTIONARY MOVEMENTS IN SERBIA IN THE NINETEENTH CENTURY

The Serbian Uprisings of 1804 to 1815 against the Turks and the National Liberation War from 1941 to 1945, as well as the socialist movement during the seventh decade of the nineteenth century, may be considered as revolutionary movements in Serbia during the nineteenth and twentieth centuries, with a particular place and role, and a special historical perspective. Furthermore, the following liberation wars, internal revolts and rebellions and „coups” will themselves contribute to the accelerated development of the Serbian society, the directions of which having been set by the First Serbian Uprising.

In all these movements, the „echoing traditions and innovations” have been present, diverse, and also with different implementation and effect in the masses. For example, historicism is prevalent in the First Uprising. The old state independence and the imperial myth have played a significant role in the struggle of the Serbian people for liberation from Turkish rule. But, as soon as the Uprising began, there was a differentiation between the leadership and the people in regard to the reliance on tradition in the process of establishment of the national state. The people demanded the implementation of a self-government principle of organization of areas and districts inherited from the „Turkish times”, while the leadership even used the feudal symbols of the Nemanich state in order to assert the authority of the new rule. However, during the nineteenth century the people will adhere to their own conception of democratic order of the Serbian state, which will find its expression in rebellion and dynastic coups.

These aspirations of the people will be supported by the socialists, headed by Svetozar Marković, formulating them in a program of self-government organization of the state. And so, instead of the historicism and myth about „Kraljevich Marko” i.e. „the ideal of equity of the Serbian feudal lords and the Emperor's vassal from the fourteenth century”, they will proclaim the principle of nationality together with a complete transformation of the Serbian society on democratic principles.

The ideals of the socialist of all our peoples have come to fulfilment in the National Liberation War of 1941—1945, and consequently the establishment of the Yugoslav socialist state on a self-government basis.

## RÉSUMÉ

### LES ECHOS DES TRADITIONS ET DES INNOVATIONS DE LA PREMIERE INSURRECTION SERBE DANS LES MOUVEMENTS REVOLUTIONNAIRES DE LA SERBIE DU DIX-NEUVIEME SIECLE

En tant que mouvements révolutionnaires dans la Serbie du dix-neuvième et vingtième siècles peuvent être considérés les suivants: les insurrections des Serbes contre la Turquie de 1804 à 1815, la lutte de la libération populaire de 1941 à 1945, et entre elles le mouvement socialiste des années soixante-dix du dix-neuvième siècle — avec une place et un rôle particuliers, et surtout avec la perspective historique. Ensuite, les autres guerres de la libération ainsi que les émeutes à l'intérieur du pays et les „mutineries”, en contribuant, de leur côté, au développement plus rapide de la société serbe orienté par la première insurrection.

Dans tous ces mouvements „les échos des traditions et des innovations” sont présents, ils sont de diverses sortes et leurs applications et leurs effets dans le peuple sont différents, dans la première insurrection prédomine l'*historicisme*. L'indépendance de l'Etat des temps anciens et le mythe de l'empire jouaient un rôle important dans la lutte du peuple serbe pour la libération de la Turquie. Mais au cours de l'insurrection déjà le peuple et les dirigeants se délimitent en ce qui concerne la question de l'appui sur les traditions à l'occasion de la formation de l'Etat national. Le peuple demande l'application de l'organisation autonome des villages et des provinces héritée de „l'époque turque”, tandis que les dirigeants utilisent même les symboles féodaux de l'Etat des Nemanjićs pour que l'autorité du nouveau pouvoir soit confirmé. Cependant le peuple se tiendra au cours du dix-neuvième siècle à sa conception relative à l'organisation démocratique de l'Etat serbe, exprimée dans les émeutes et les coups d'Etat dynastiques.

Les tendances du peuple adopteront les socialistes, avec Svetozar Marković en tête, et ils les enchâsseront dans le programme de l'organisation autonome de l'Etat. Et, au lieu de l'historicisme et du „mythe de Kraljević Marko”, c'est-à-dire les idéaux de la justice de la noblesse serbe et du vassal de l'empereur du quatorzième siècle”, il relèvera le principe de la *nationalité* avec la transformation tout entière de la société serbe sur les bases démocratiques.

Les idéaux des socialistes de tous nos peuples sont appliqués dans la lutte pour la libération populaire de 1941 à 1945, et avec la formation de l'Etat socialiste yougoslave sur les fondements autogestionnaires.